

Utedrift i et helhetsperspektiv

Utedrift eller adgang til utearealer for svin og fjørfe gir økt mulighet for aktivitet og sterkt motivert atferd, men også økt risiko for smittsom sykdom og redusert mattrygghet. De mest radikale formene for utedrift gir i tillegg en betydelig økt ressursbruk. Det er derfor behov for en helhetlig tilnærming for å forstå konsekvensene både for dyrevelferd og bærekraft.

FORFATTER
OLA NAFSTAD

Vinterhager til fjørfe gir økt areal og mulighet for aktivitet samtidig som miljøet fortsatt kan være ganske godt beskyttet.
Foto: Sigbjørn Rød, Gårdsand

Avlspurker ute i ei kve bak grisehuset om sommeren var et vanlig syn her i landet til langt utpå 1970-tallet. Hønsegård var obligatorisk så lenge eggproduksjon var synonymt med små hønseflokker på nesten enhver gård. Slik er det ikke lenger. Intensivering, større besetninger og økt kunnskap om risikofaktorene ved utedrift har gjort lukkede grise- og fjørfehus til normen i moderne husdyrproduksjon. De senere åra har det likevel blitt et økende antall små slaktegrisbesetninger med utedrift, og i samfunnsdebatten om dyrevelferd er det økende oppmerksomhet om at «alle dyr» skal få komme ut. Det er derfor behov for en mer reflektert debatt om hva en slik utviklingsretning vil innebære.

Omfang av utedrift i Norge

Det eksakte omfanget av utedrift eller driftsopplegg der dyra har adgang ut er ikke kjent verken i svineproduksjonen eller i fjørfeholdet. I økologisk produksjon er det krav om at dyra skal ha adgang ut. Den økologiske andelen av produksjonen her i landet var i 2021 0,4 prosent av slaktegrisene, 0,9 prosent av purkene, 7,1 prosent av verpehønene og 0,9 prosent av slaktekyllingene. Utover dette er det noen få større svinebesetninger med purker som driver med ulike former for utedrift. I tillegg er det sannsynligvis ganske mange, sikkert flere hundre, små slaktegrisbesetninger som har noen få til noen titalls slaktegriser i utedrift om sommeren og høsten. Blant hobbyfjørfeholdere og små verpehønebesetninger, som det fortsatt finnes noen hundre av, er det også sannsynligvis utbredt at hønene har tilgang på uteareal. Oppsummert er derfor bildet det samme for både fjørfe og svin: Per i dag er det

utedrift eller adgang til uteareal for en svært begrenset andel av dyra eller produksjonen, men andelen besetninger er høyere siden disse i hovedsak er små. Det økonomiske grunnlaget for disse besetningene er i betydelig grad at kjøtt og egg omsettes direkte og lokalt, og til en høyere pris enn i normalproduksjonen.

Besetninger som driver på denne måten registrerer i svært liten grad produksjonsresultater, helsehendelser og lignende i husdyrnæringas systemer for dette. Det er derfor lite tilgang på norske resultater for direkte sammenligning. Vi er derfor avhengig av å støtte oss på utenlandske resultater når disse driftsformene skal vurderes.

Dyrevelferd og bærekraft – behov for helhet

Dyrevelferd kan defineres på ulike måter. En faglig anerkjent definisjon som i dag er mye brukt er «Individets subjektive opplevelse av sin mentale og fysiske tilstand med hensyn på dets forsøk på å mestre sitt miljø». Det innebærer å ha dyrets livskvalitet som perspektiv. God dyrevelferd oppnås når dyra opplever å ha et liv verdt å leve, der risikoen for negative opplevelser reduseres og mulighetene for positive opplevelser økes. Denne tilnærmingen rommer også en helhetlig forståelse av alle forhold som må ivaretas for å sikre god velferd. Mulighet for naturlig atferd er viktig, men kan ikke gå på bekostning av andre viktige forutsetninger for god velferd. Et annet viktig helhetsperspektiv er å se behovene i alle dyrets livsfaser og dermed at dyr i ulike aldre har ulike behov. Denne helhetlige tilnærmingen er også nødvendig for å vurdere alle konsekvenser av ulike former for utedrift for dyrs velferd.

God dyrevelferd er en forutsetning for en bærekraftig husdyrproduksjon. Men alle andre forutsetninger skal også inn i helhetsforståelsen av hva som er bærekraftige driftsformer og utviklingsretninger. Det innebærer at alt fra konkrete konsekvenser for forutnytting, klimagassutslipp, arealbruk, risiko for forurensning, dyrehelse og mattrygghet – til mer overordnede forhold som sosial og økonomisk bærekraft, må med i vurderingene.

Hva er utedrift?

Det er ikke noen entydig definisjon av hva som legges i begrepet utedrift eller adgang til utearealer. En forståelse av mangfoldet av løsninger og driftsformer som dette kan omfatte er derfor nødvendig både for å diskutere konsekvensene og forventningene. Den minst omfattende overgangen til «utegang» er ulike balkong- eller vinterhageløsninger, der dyra har adgang til et avgrenset areal inntil driftsbygningen. Dette arealet kan ha fast dekke som er egnet for rengjøring, være helt eller delvis overbygget og ha vegger som stenger for eksempel villfugler ute. Dersom denne typen løsninger ikke brukes i den kalde årstida, og bare for dyregrupper som har gode forutsetninger for å være ute, er en del av utfordringene med utedrift begrenset. Konsekvensene av en slik endring i driftsopplegget skal likevel ikke undervurderes. Det krever nok egnede arealer rundt driftsbygningen. Ved etableringen krever det en total endring av ventilasjonssystemet i huset. Ofte må også gjødselhåndteringssystemet bygges om og innredningen av huset endres. I daglig drift vil det være et høyere arbeidsforbruk og kostnadsnivå.

Den mest radikale formen for utedrift av både svin og fjørfe er der man holder alle dyregrupper ute gjennom hele året og bruker flyttbare hytter som tørr og trekkfri liggeplass og nattely. I svineholdet i noen europeiske land har denne driftsformen fått en viss utbredelse. Erfaringene derfra er en viktig del av grunnlaget for å vurdere forutsetninger og konsekvenser av denne driftsformen.

Naturlig atferd

Adgang ut eller utedrift gir større tilgjengelig plass og et rikere miljø som legger til rette for økt aktivitet og atferd dyra er sterkt motivert for som førsøk og hakking eller roting i underlaget. Hos fjørfe er støvbading og delvis solbading andre eksempler på sterkt motiverte atferder utegang legger bedre til rette for. Større plass vil også bety mindre stress, lavere konfliktnivå og større mulighet for å takle en konflikt ved å trekke unna. Mer tilgjengelig plass og tilrettelagt miljø innendørs kan også langt på veg møte disse behovene.

Hos griser utnyttes alt tilgjengelig areal ute, og alle griser i flokken bruker normalt utearealet. Hos fjørfe er dette mønsteret annerledes. Det viser seg at bare 10 til 50 prosent bruker utearealet. Dersom dette arealet er stort og strekker seg langt fra driftsbygningen, krever det mye tilrettelegging og beplantning for at hele arealet skal bli brukt. Begge forhold er sannsynligvis knyttet til at høner opprinnelig holdt til i tett vegetasjon og naturlig søker ly og skjul for rovdyr.

For dyregrupper med særlige behov betyr utedrift dårligere velferd. Kyllinger som fortsatt bare har dun, altså før fjørsetting, er det ikke aktuelt å holde ute. Purker som føder i hytter har et langt høyere tap av spedgris enn det som aksepteres under konvensjonelle driftsforhold. Danske tall viser et spedgristap på 30 prosent i gjennomsnitt i denne driftsformen, mens spedgristapet i norske besetninger i dag er godt under det halve. Forskjellen skyldes både større utfordringer med kulde og fuktighet, manglende mulighet til oppfølging av kullet sammenlignet med i en tradisjonell fødebinge, og spedgriser som tas av rev og grevling. Det foreligger ikke tall fra norske besetninger som driver på denne måten. Naturforholdene tilsier at tapene vil ligge minimum på dansk nivå. Risikoen for død i løpet av de første dagene av livet er altså mer enn dobbelt så stor for en grisunge som fødes ute i hytte sammenlignet med en tradisjonell fødebinge. I verpehøneflokker som går ute på arealer uten overdekning kan tapene til rovfugler være betydelige – avhengig av rovfuglbestanden lokalt.

Konsekvenser for dyrehelse og mattrygghet

Det er noen grunnleggende årsaker til at utedrift utfordrer dyrehelsen og mattryggheten:

- Kontakt med villfaunaen med fare for å få overført smitte fra den
- Umulig å gjennomføre absolutte vaske- og desinfeksjonsrutiner som hindrer smittespredning mellom dyregrupper og generasjoner
- Vanskelig å etablere gode og effektive smittesluser
- Tilsyn og nødvendig behandling av enkeltdyr som trenger det er vanskeligere

De tre første punktene øker utfordringene med smittsomme sykdommer og smittestoff med betydning for mattryggheten. Lavere tetthet, som følger av bruk av utearealer, reduserer samtidig dyresmittepresset. Isolert sett er det gunstig for kontroll med infeksjonssykdommer, men oppveier ikke risikofaktorene. Spørsmålet om tilsyn og oppfølging av enkeltdyr som blir sjuke handler primært om hvordan andre ikke-smittsomme sykdommer og lidelser som alltid kan oppstå, og som har stor betydning for dyrevelferd for det dyret som rammes, følges opp. Halthet, leddbetennelser og forvokste klauver kan være eksempler på denne typen helseproblemer.

Den potensielt største risikoen er alvorlige smittsomme dyresykdommer som smitter fra faunaen til husdyr. Fugleinfluensa er nå godt etablert hos villfugl også her i landet. Dette har alt fått konsekvenser for muligheten for å holde fjørfe ute og vil få det igjen avhengig av hvordan smittesituasjonen utvikler seg. Fugleinfluensa i fjørfehold og sanering av denne sykdommen har svært store konsekvenser og kostnader både for den enkelte dyreholder og samfunnet, og det bidrar utvilsomt til dårlig dyrevelferd. Som en ytterligere illustrasjon av at smitte fra villfugl er en uforutsigbar risiko, er det nå høsten 2022 utbrudd av den alvorlige og dødelige virussykdommen Newcastle-sykdom hos byduer på Østlandet. Om smitte fra villfugl var kilden til utbruddet av Newcastle-sykdom i en fjørfebesetning i Rogaland i høst er foreløpig ikke avklart.

Et stort uteareal for fjørfe som faktisk blir brukt krever beplantning og mulighet for skjul.

Foto: Animalia

Newcastlesjukdom har tilnærmet samme konsekvenser som influensa om den smitter over i fjørfeholdet.

Villsvinpopulasjonen i Norge er økende på tross av en målsetting om å holde den under kontroll. Afrikansk svinepest, en alvorlig virussjukdom hos svin med tilnærmet 100 prosent dødelighet, er utbredt i villsvinpopulasjonen i stadig flere land rundt oss. Dersom, eller kanskje mer realistisk når, afrikansk svinepest introduseres i den svenske eller norske villsvinpopulasjonen, vil situasjonen være svært alvorlig uansett. Den vil være mer alvorlig og mye vanskeligere å håndtere dersom vi på dette tidspunktet har omfattende utehold av svin. Erfaringene fra alle land med villsvin, inkludert de få erfaringene vi har her i landet, viser at det i praksis er umulig å holde villsvin borte fra utedrift med svin.

En rekke andre, men ikke like alvorlige smittsomme sykdommer og parasitter vil det være økt risiko for. Og de vil være langt vanskeligere å håndtere ved utedrift. Hos svin er dette sykdommer som bakterieinfeksjonene dysenteri og rødsjuka og parasitten spolorm. Hos fjørfe er det også rødsjuka og spolorm (ulike ormer, de er artsspesifikke) og for eksempel den alvorlige bakteriesjukdommen hønsekolera. Det er i dag stor forskjell i helsestatus mellom det næringsmessige fjørfeholdet, der helsesituasjonen er svært god, og det mer hobbypregede fjørfeholdet, der det årlig er flere påvisninger av ulike virus og bakteriesykdommer som det er offentlig bekjempelse av. Ved økt utehold vil risikoen for smitte fra hobbyfjørfeholdet til det næringsmessige fjørfeholdet øke.

Salmonella påvises i dag bare i få enkelttilfeller per år hos matproduserende husdyr i Norge, til forskjell fra de fleste andre land. Kilden blir ikke alltid funnet, men vi vet at salmonella kontinuerlig er til stede hos villfugl og annet vilt. Både høsten 2021 og 2022 ble det for eksempel gjort mange påvisninger av salmonella hos felte villsvin i Østfold. Villfugl er allerede i dag en kilde for de få salmonellatilfellene vi har. Ved økt utehold av dyr som relativt lett plukker opp salmonella, som svin og fjørfe, vil det være stor risiko for at dette problemet øker. Det er påvist nærmere 2500 ulike salmonellastammer globalt. De gir i varierende grad sykdom hos dyr, men tilnærmet alle utgjør et mattrygghetsproblem.

Campylobacter er den bakterien som oftest påvises som årsak til diaré hos mennesker her i landet. Campylobacterinfeksjoner hos mennesker kan komme fra ulike kilder som ubehandlet vann, villfugl og fjørfekjøtt. Normalt knyttes omlag halvparten av smittetilfellene her i landet til utenlandssmitte. Norsk kyllingkjøtt har i dag et svært lavt nivå av campylobacter. Både næringa og myndighetene bruker årlig betydelige ressurser for å sikre dette. Ved utendørs hold av slaktekylling, vet vi at campylobacter tilnærmet alltid vil være til stede. Hos svin vil risikoen for den alvorlige zoonotiske parasittsjukdommen trikiner øke med utedrift. Grisen smittes av trikiner dersom den fanger og spiser smågnagere. Risikoen for dette er selvsagt større ute.

Ressurs- og arealbruk

Storfe, sau og geit kan ta opp alt eller det vesentlige av fôret de trenger på beite, og de har som drøvtyggere stor evne til å bryte ned og utnytte tungt fordøyelig plantemateriale. Selv om fjørfe og svin også i det alt vesentlige er planteetere, tar de ikke opp noen stor del av fôret på beite. I naturen er de avhengig av plantedeler med høyere næringsverdi og fordøyelighet som frø, nøtter og røtter. Svin og fjørfe er derfor like avhengig av kraftfôr ved utedrift som ved tradisjonell drift. Fôrforbruket øker ved utedrift. Hvor mye det øker er avhengig av formen for utedrift. I Danmark oppgis det økte fôrforbruket til 12 prosent ved helårs utedrift. Vi har ikke norske tall for dette, men sannsynligvis er forskjellen større under norske klimatiske forhold. Klimagassutslippene fra svinekjøttproduksjonen er nært knyttet til fôrforbruket, og utslippene per kilo svinekjøtt som produseres vil derfor øke tilsvarende.

Helårs utedrift med svin krever store arealer. En gjennomsnittlig norsk smågrisbesetning ville trenge 400 til 500 dekar til denne produksjonen. En gjennomsnittlig slaktegrisbesetning ville kreve 200 til 300 dekar. Noe av dette vil kanskje kunne være arealer som i dag ikke er dyrket. Men erfaringer fra naboland der helårsutedrift har et visst omfang tilsier at det er dyrket mark som brukes. Skal helårs utedrift fungere og gi akseptabel dyrevelferd, kreves det også lett, selvdrenerede jord og et ganske tørt klima. De mest egnede arealene har derfor høy alternativverdi til korn-, potet- og grønnsaksproduksjon. Dersom en norsk svineproduksjon av samme omfang som vi har i dag skulle vært drevet som helårs utedrift, gir det et samlet arealbehov på mellom 0,8-1 millioner dekar. Det tilsvarer ca. en tredjedel av det totale kornarealet. Dersom all

norsk fjørfeproduksjon skulle legges om til økologisk drift, vil det gi et samlet behov for uteareal til fjørfe i samme størrelsesorden – rundt 1 million dekar.

Beiting med drøvtyggere vedlikeholder kulturlandskapet. Vegetasjonen endrer seg som følge av beiting, men ødelegges ikke. Mange rødlistede planter, sopper og insekter er avhengig av beiting. Griser ute ødelegger plantedekket og legger det åpent for avrenning og erosjon. Næringsstoffene fra gjødsel og urin vil lett bli forurensing i nærmeste vassdrag fordi plantedekket som skal fange opp jordpartikler og næringsstoffer er borte.

Spørsmålet om miljø- og ressurskonsekvenser av utedrift har et betydelig skalaelement. Så lenge ulike former for utedrift er nisjebasert, omfatter en liten del av produksjonen og i hovedsak små besetninger, er disse utfordringene begrensede både på besetningsnivå og på overordnet nivå. Men dersom hele eller vesentlige deler av produksjonen i framtida skal skje med slike driftsformer, vil det få store konsekvenser både for totalt fôrforbruk, klimagassutslipp, arealbruk og dermed nasjonal produksjon av korn og andre vegetabilier. I tillegg vil det være høy risiko for avrenning og forurensing. Samlet sett vil dette i tilfelle ikke være en utvikling i bærekraftig retning for norsk matproduksjon.

Det er et økende antall små slaktegrisbesetninger med sesongbasert utedrift sommer og høst.

Foto: Animalia / Sondre Stokke Naadland

Forfattere

Ola Nafstad

ola.nafstad@animalia.no

Ola Nafstad er veterinær fra NVH (1990) og har en doktorgrad om hudkvalitet og ektoparasitter hos storfe. Han er fagdirektør for området Husdyrproduksjon og Dyrevelferd, bærekraftig produksjon og kosthold. Ola har tidligere drevet stordyrpraksis og vært forsker og prosjektleder i Animalia.

Kilder:

Les mer om utedrift av fjørfe og svin:

<https://www.animalia.no/no/Dyr/fjorfe/utegang-for-fjorfe/>

<https://www.animalia.no/no/Dyr/svin/utegang-for-gris/>